

DE INEDITO ATQUE IGNOTO CARMINE SIGISMUNDI CHISII (1649–1678)

Theodericus Sacré

I

Quis nescit quantopere saeculo XVII Romae florere perrexerit Camena? Nam versus lingua Latina expoliti agminatim, ut ita dicam, vel typis excusi in publicum fere cottidie ex ea urbe prodibant vel litteris dilucidis exscripti ductuque et manu elegantiore exarati ad pontifices maximos, sacri collegii Patres, praesules, Maecenates, primores varios atque diversos, quibus tum superbiebat Urbs, mittebantur. Libellorum auctores erant versificatores nunc mediocres, nunc melioris notae poetae e toto fere orbe catholico oriundi. Immo duo moderatores catholicae rei publicae summi, qui illo saeculo fuerunt, Musas Latinas ipsi coluisse feruntur: alter erat Urbanus eius nominis octavus, qui ab anno 1623 ad annum 1644 principatum eum gessit;¹ alter, Alexander eius nominis septimus, anno 1655 Petrianae navis gubernaculis est admotus eaque per annos circiter duodecim rexit. Constat priorem, cum pontificem ageret maximum, Latine poetari minime desiisse; posterior vero, etsi rei poeticae et Latinae erat studiosissimus, tamen, ubi primum nomen Fabii Chisii gentile posuit et Alexandri sumpsit pontificium, Musarum cultui consulto renuntiavit atque a scribendis versibus Latinis destitit eo videlicet consilio ne, quod Urbano VIII vitio nonnumquam esset versum, idem sibi quoque ipsi obiectaretur, quod cum negotiis fidei gravissimis operam impendere deberet, Musis litaret ac rebus indulgeret levioribus atque oppido futilibus.² Itaque Chisius in ipso coetu Patrum purpuratorum summi Pontificis eligendi causa congregatorum Latine atque facete lusit carmen omnium ultimum, mense, nisi fallor, Martio anni 1655; egressus conclave atque summi pontificatus diademate tum redimitus, ne unum quidem versiculum aut scripsit aut divulgavit ipse.³

Esto, senserit ita Alexander, postquam summum ei sacerdotium est concreditum, deerratum se ab officio fuisse, si animo suo obsecutus versiculos ipse texere perrexisset Latinos eosque publici facere iuris; at artem poeticam litterasve elegantiores, quarum amore inde a teneris unguiculis tenebatur, magni aestimare haudquaquam vetabatur neque, si bonus princeps audire cupiebat, obidipsum neotericorum poetarum Latinorum consuetudine omnino erat privandus.⁴ Ergo, quantum id fieri potuit, eos sibi in Urbe atque in aedibus Quirinalibus conscivit socios, ministros, famulos, qui Latinis a litteris nequaquam essent alieni. Hinc Natalem Rondinium (1627–1657), iuvenem Latine doctissimum eundemque poetam haud ignobilem, munere ab epistulis ad Principes donavit canonicatuque Vaticanae basilicae auxit

¹ De Urbano pontifice eodemque poeta egerunt inter alios Springhetti 1968 et Wiendlocha 2005.

² Cfr. epistula Iusti Rycquii Belgae ad Iohannem Baptistam Laurum Italum data a.d. IX Kal. Febr. Anni 1627: “Audiavi enim postremo hoc itinere Bononiensi, et ante apud Transalpinos nostros persaepe, qui Pontifici [Urbano VIII] hoc studiorum genus maligne exprobrarent, meliusque cum re christiana actum iri arbitrabantur si, manum ab his abstinens, quae suae essent functionis (ita calumniabantur illi) serio magis exequeretur. Quibus ego auditis, apud me cogitabam tacitus vel omnino consultum esse ab editione nova huiusmodi carminum temperare in posterum (...)”. Cfr. Van den Berghe 1881, 467–468.

³ Sacré 2003–2004.

⁴ De Chisio consulas ea quae, ut alios mittamus, scripsere Springhetti 1963; Galen 1997; Chigi 1999; Angelini, Butzek et Sani 2000; Barthold 2006.

(qui vir proh dolor immatura est praereptus morte anno 1657 mense Septembri),⁵ hinc Ferdinandum Furstenbergium (1626–1683), Musarum Latinarum cultorem egregium natione Germanum, inter intimos cubicularios adlectum, apud se Romae retinuit quamdiu id fieri potuit, hinc et Stephanum Gradium Dalmatam (1616–1683), virum cum Musis se delectantem, bibliothecae Vaticanae praefecit.⁶ Huc accedit quod iuvit antistitem maximum gravissimas de re publica catholica gerenda curas sermocinationibus doctis atque poeticis fallere; ideo privato consilio viros ad se litteratissimos in Curiam vocabat fere cottidie, quibuscum de re litteraria, de poetis veteribus, de recentioribus carminibus Latinis, novis de libris Latinis colloquia animi causa institueret.⁷ Inde est orta societas quaedam doctorum atque litteratorum pontificia, quam *Academiolam* haud iniuria appellaveris, etiamsi eo nomine publicitus non fuerit indita; nam mea quidem sententia, cum aliquot ille viros litterarum amantissimos in eundem semper locum convenire ac de litteris inter se disputare iussit, quasi *academiam* quandam condidit fovitque. Constabat illa *Academia* sex e poetis Latinis, *Furstembergio*, quem dixi quemque *Academiae* principem egisse sentio et *Rutgero Torckio*, natione Germanis, *Alexandro Pollinio Florentino*, poeta minore, *Augustino Favorito Sarzanensi* (1624–1682),⁸ *Natale Rondinino Romano* (1627–1657) et *Stephano Gradio Ragusino*, quos dixi; his autem *academiolae* sodalibus pontifex (id quod mirari potes) poetam vita diu functum addi voluit nomine *Virginium Caesarinum*, qui mense Aprili anni 1624 extremum vitae ediderat spiritum;⁹ quem eo fine ceteris subiungi cupiit, ut et se plurimi pendere ostenderet eos poetas qui sub *Urbano VIII* floruisent (in eis enim fuerat *Caesarinus*) eiusque pontificis exemplum quodammodo sequi se declararet, et, septenario completo numero, quasi *Pleiadas* quasdam litterarias conderet vel *Graecis* illis antiquis vel *Gallicis* recentioribus conferendas (nam *Alexandri Magni* temporibus septem florere tragoediographi eo nomine appellati, et saeculo XVI apud *Francogallos* grex exstiterat *Musarum* praestantissimus eadem appellatione celebratus). Hi autem septem poetae Latini sub novo *Alexandro*, non *Magno* illo, verum maximo hoc pontifice fulgentes *Pleiados Alexandrinae* cognomento vulgo appellabantur. Sex igitur illi, quos dixi, poetae (nam excipiendus est *Caesarinus*) carmina excogitare solebant coram *Alexandro VII* recitanda ac typis deinde evulganda. Quo loco accidebat ut pontifex, quae canerent argumenta, ea suis ipse daret poetis. Nam cum *Sidronium Hosschium* (1596–1653) e *Societate Iesu*, poetam eximium natione *Belgam*, cuius elegos unice adamavisset dum munere nuntii apud *Germanos* fungitur,¹⁰ e vita demigravisse comperisset, id gregi suo onus iniunxit gratum, uti in memoriam tanti poetae elegos ipsi funderent; quos postea collectis carminibus *Hosschianis* praemisit *Iacobus Wallius* (1599–1690), ex eadem *Societate* poeta Latinus non spernendus.¹¹ Itaque conicere nobis licet eam *Academiolam* in Urbe iam eis esse temporibus constitutam cum *Chisius* esset *Pater Cardinalis* a publicis *Ecclesiae* negotiis, ad summi pontificatus fastigium nondum provectus.

II

Ceterum qualis vena vatibus istis pontificiis fuerit qualesve ex ea vena fere fluxerint versus facile est colligere. Aetati enim illi consentaneum erat ut poetae, ad pontificem certo famulatio astricti, necessitati adulandi sponte sua indulgerent aulamque pontificiam frequentantes de

⁵ IJsewijn 1999.

⁶ De *Furstembergio* scripserunt, ut alios mittam, *Lahrkamp* 1953 et 2002, atque *Ernesti* 2004; de *Torckio* *Tibus* 1894; de *Gradio* *Krasic* 1987.

⁷ *Lahrkamp* 2002; *Laureys* 2000.

⁸ Cfr. *Contarino* et *Busolini* 1995.

⁹ De *Caesarino* vide praepremis quae scripsit *Bellini* 1997, 1–84 et 245–309.

¹⁰ Cfr., inter alia, epistula quam *Chisius* ad *Franciscum Vander Veken* e S.J. dedit a.d. IV Id. Feb. anno 1651, quae asservatur in *Bibliotheca Apostolica Vaticana* (=BAV), cod. Chig. A.I.35, ff. 94r–95r: “*Gratissima sunt mihi Sidronii carmina, quae statim ac vidi primum praetuli aliis huius saeculi*”.

¹¹ *Laureys* 2000, 219.

pontifice suo eodemque Maecenate versiculos assentatorie conderent, immo ipsius pontificis versus (nam de poesi Latina bene erat ille olim meritus) non semel collaudarent. Vix enim dubitari potest quin poemata a Chisio olim lusa in consessibus suis legerint academici, illustraverint, enarraverint, dilaudaverint aliisque metris alligaverint; hinc sibi pontificem quasi Apollinem quendam Musagetem esse blande indicabant. Haec a veritate non abhorre ut intellegas, aperi poetarum illorum opuscula, quae Furstembergii curante¹² et Wallio iuvante anno 1660 primum prodierunt Antverpia ex Officina Plantiniana, ex ordine deinceps annis 1662 Antverpia ex eadem Officina et 1672 Amstelodami e Typographeo Danielis Elsevirii. Quae dum vel perfunctorie evolvis, venient tibi statim obviam exempla eiusmodi imitationis. Vin exemplum? Accipe. Nam epigramma de Iulii Caesaris commentariis historicis derosis a bestiolis luserat Chisius; hinc Alexander Pollinius, Pleiados Alexandrinae socius, idem argumentum suscepit canendum et carmen emisit, c.t. *Caesaris commentaria corrosa a muribus*.¹³ Quid multa? Illa *Septem illustrium virorum poemata* (haec enim libri collectanei typis editi erat inscriptio), etsi ne unum quidem versiculum continebant ab ipso pontifice maximo exaratum, tamen Chisium, catholicae reipublicae Principem, Musas Chisianas Alexandrique pontificatum palam spirabant fere singula. Ea igitur ratione Alexander ille VII, dum se a nugis poeticis, pontifice fortean indignis, procul distare simulat, quanti Musarum cultum (suos ipse versus ut non dicam) reapse faceret, aperte satis declaravit. Simulatio atque ambiguitas huic adsimilis in eodem viro, intus Musarum amore vehementer correpto, in fronte easdem parvi pendente, iam antea fuerat conspicua. Quid enim? Nonne idem vir, cum annum ageret quadragesimum sextum, *Musas Iuveniles* suas in lucem emiserat publicam, tamquam si aetatae veniam posceret atque adulescentiam excusaret?¹⁴ Nonne cum nomen suum suppresserat, ‘Philomathum’ auctorem in libri frontispicio posuerat, modestiam quandam ac pudorem prae se tulerat? Quam sincere id fecerit, iam videamus. Iuveniles appellavit Musas, quarum pars longe maior conscripta erat cum vir esset ille inter viros cumque nuntium apud Germanos ageret! Anne nomen celavit praesul ne inanem gloriam poeticam venari argueretur? At ficticium illum hercle Philomathum nemo mediocriter doctus non statim agnovit: erat id enim Academiae cuiusdam Senensis, cuius erat ille sodalis, nomen; ceterum libelli praefatio satis longa tam erat perspicua ut de vero versus auctore dubitare posset nemo. Iam vero vide quali ille quantave cura libellum sit amplexus prelo subiciendum. Nam cum ipse apud Germanos degeret, tamen quos ea natio habebat chalcographos, eos pro neglegentioribus vilioribusque habuit; et quia versus suos nitidam indutos vestem typographicam circumambulare cupiebat, effecit ut eos per amicum curatorem Iohannes ille Blavius (sive Blaeu), impressor Amstelodamensis fama clarissimus, typis committeret suis; accedit huc quod voluit celari verum typographum, quippe qui catholicorum castra non sequeretur, et frontispicio simulavit librum a typographo quodam Coloniensi eoque probe catholico esse procuratum. Nec denique passus est carminum libellum sine elogiis divulgari, sed per amicum poetas quosdam spectatos sollicitavit qui, licet sibi essent ignoti, praeconia sibi tribuerent poetica, libello ipsi subicienda; in his erat Gasparus ille Barlaeus (1584–1648) bucinator egregius;¹⁵ nec multum afuit quin ipse Vondelius (Joost van den Vondel (1587–1679) vocant

¹² Furstembergii iam anno 1657 in animo erat selecta carmina Pollinii, Favoriti, Rondinini et Gradii una cum suis ipsius divulgare, ut patet ex epistula quam ad Franciscum Vander Veken dedit Non. Iul. Anno 1657 (BAV, cod. Chig. A.I.34, f. 337).

¹³ *Septem* 1662, 27–28.

¹⁴ Chigi 1645.

¹⁵ Cfr. epistula Bartoldi Nihusii ad Leonem Allatium data a.d. XV Kal. Feb. anno 1648 (quae servatur Romae in Bibliotheca Vallicelliana, cod. Allacci CXLIX, f. 239v): “Quum ederentur Philomathi Musae Iuveniles, curavi ut eas carmine quodam laudaret Barlaeus (...)”; cfr. etiam BAV, cod. Chig. I.V.170, ff. 214 et 216r, necnon Sacré 2004b. Nihusius ille, anno 1590, uti videtur, in Germania natus, multos per annos (ca. 1633–1653) Amstelodami vixit ibique anno circiter 1640 per commercium epistulare Fabium Chisium cognovit, quem cum aliis in rebus, tum in libris typis edendis saepe adiuvit. Mortem obiit anno 1657.

eum Belgae) illi praeconum choro adiceretur. Cave vero credas, cum editio princeps anno 1645 prodiisset in publicum, tum tandem animi curas remisisse poetam, Musas suas Latinas valere iussisse, una negotia ecclesiastica capessisse. Etenim Chisius, praeterquam quod nova aliquamdiu condidit poemata, alteram carminum editionem eamque auctiorem mox est meditatatus;¹⁶ quae quo gratior commendatioque esset legentibus, Furstembergium et Holstenium, viros sibi amicissimos litterisque instructissimos, cum prece adiit ut versus ipsius, antea quam foras ederentur denuo, diligenter emendarent, sedulo limarent, curatissime polirent. Eam igitur provinciam sibi delatam uterque tanta sustinuit industria, ut si carminibus primigeniis retractata (quae anno 1654 publici sunt facta iuris) comparaveris, posteriora affirmes Chisiana esse inventionem ac dispositionem tenuis, elocutione paene neget, virumque ipsum alienis pennis inniti voluisse prope asseveres.¹⁷ Quod cum ita esset, Chisius, simulata modestia, lusus eos crassiore Minerva horis subsicivis natos esse dicitabat parumque dignos quos quis sedulo lectitaret. Nihilominus, cum sacra purpura iam esset decoratus, facile sivit ipsam Christinam (1626–1689), Suetorum reginam, in catholicorum communionem venturam, *Musas iuveniles* evolvere. Patet hoc e binis litteris adhuc ineditis quae Romae in Bibliotheca Vaticana asservantur quasque Chisius ad Franciscum Vander Veken (1596–1659) e Societate Iesu sacerdotem dederat. Haec enim a.d. XV Kal. Nov. Anno 1654:

Quod Philomathum petat et legere optet [Christina], equidem gaudeo et gratias ago. Sed nolim ad illa juvenilia se demittat, quae Auctor non nisi fallendi aut recreandi temporis causa per jocum et ocium ex tempore descendere consuevit. Peregrinatio in Sichen [carmen 92um editionis anni 1656],¹⁸ Anniversaria dies curationis a morbo periculoso [carmen 93um editionis anni 1656] et Natale Philomathi [carmen 63um editionis anni 1656] forsitan ex argumento ipso minus displicebunt, matutinae meditationis in modum conformata carmina. Haec praenotent et praeponant amici prae aliis adnexis, quae de Westphaliae moribus ac tractatibus in pugillaribus fusa fuerunt. Quicquid de magnae ac sapientissimae heroinae studiis consiliisque resciat Pat(erni)tas Vestra, gratissimam rem faciet si suis ad me literis non gravabitur significare.¹⁹

Item Nonis Dec. eiusdem anni idem ad eundem haec:

Scripsi ante mensem binas, si recte memini, Pat(erni)tas V(est)rae et de Philomatho respondens innuebam praenotandum Reginae Suetiae quicquid pium ibi esset, ut brevi praelegeret cum ad manus afferretur codex.²⁰

¹⁶ Cfr. Chigi 1999, quae editio, cum sit minime palmaris, habet tamen aliquam utilitatem. Philomathi *Musae Iuveniles* post editionem principem in lucem publicam saeculo XVII prodierunt ter: Antverpia, Ex Officina Plantiniana, anno 1654; Parisiis, E Typographia regia, anno 1656; Amstelodamo, Apud Joannem Blaeu, anno 1660.

¹⁷ De Furstembergii Chisiana Musae expolitore egit i.a. Barthold 2003, 38–44 et 319–362. At vix dubium esse nobis potest quin etiam Lucas ille Holstenius (1596–1661), Chisii socius atque administer (custos erat Vaticanae Bibliothecae), Philomathi carmina hic illic emendanda suscepit; exstat enim atque adservatur Romae in Bibliotheca Angelica exemplum editionis 1645 ex bibliotheca Holsteniana, quod scatet correctionibus et variantibus lectionibus quas ille marginibus appinxerat. Idem Holstenius Chisium iuvare solebat in excogitandis titulis Latinis in Urbe apponendis, quod patet e BAV, cod. Chig. R.VIII.c. Ceterum carmina ipsa, quae prima *Musarum Iuvenilium* editione continentur, antequam prelo sunt commissa, a compluribus Societatis Jesu sodalibus Chisii rogatu diligenter recognita sunt.

¹⁸ Cfr. Delbeke 2001.

¹⁹ BAV, cod. Chig. A.I.35, f. 170r–v.

²⁰ Ibid., f. 171r.

Nullum ergo est dubium quin Christina *Musas* eas *Iuveniles*, cum secundis curis essent editae, dono mox acceperit; quod luce clarius demonstratur epistula quadam ad Iulium Rospigliosium, novi pontificis Cardinalem publicis Ecclesiae negotiis praepositum, data postr. Non. Mai. anno 1655.²¹

III

Quantopere Chisio in amore et in deliciis, dum liceret, fuerint litterae Latinae elegantiores quive ei fuerint de suis ipsius carminibus intimi animi sensus, hinc satis liquere puto; atque indidem, ni fallor, patet eum, tum quoque, cum minus id liceret, tamen cum Musis commercium habuisse aliquod neque fetus ipsum suos poeticos plane repudiasset. Nihil ergo mirum si pontifex maximus consanguineis quibusdam, quos in Urbem arcessiverat, vehementer suadebat ut Camenam assidue atque studiosissime excolerent; mansuetiores enim Musas viros ingenuos atque honestos apprime decere sentiebat; atque idem eisdem cognatis, ut haberent exempla quae imitarentur, *Musas Iuveniles* aliaque quaedam tradebat quae ipse scripserat. Consimili ratione iam anno 1645, cum apud Germanos viveret nuntiumque ageret pontificium, nepoti nomine Flavio, puerum annorum quattuordecim, cuius institutio liberalis ipsi erat curae, auctor fuerat ut et Latine atque expedite Latine loqui addiceret, et Philomathi versiculos diligentissima versaret manu:

Decent illa [Philomathi carmina] praecipuè aetatem tuam ac studia. Lege, utere, imitare (...). (...) Horum [carminum quae ad optima veterum exempla sunt conformata] profectò aspectus, ut & ipse meliorem quamdam Poëseos effigiem in animo tuo effingas, mirificè adiuvabit: in quâ facultate quantum insit momenti, ut hominum mentes, carminis suavitate delinitas, ad virtutis & gravioris Sapientiae amorem consecrationemque inducat, supersedeo dicere (...).²²

Quinquennio autem post ad eundem nepotem iter in Germaniam institutum Chisius haec:

*Si comes esse meus lubeat, fac longa viarum
Taedia Musarum dulci modulamine fallas.
Pauca notare iuvet facillique expromere versu
Inque pugillares memori describere plumbo:
Illa senex repetes et amoena fronte revolves.*²³

A se ergo non descivit postea Fabius, cum esset pontifex creatus. Nam Sigismundus quoque Chisius, qui puer in Urbem advenerat, patrum scriptis quodammodo imbutus est atque innutritus.

Quis ille Sigismundus fuerit quave de causa Romam venerit paucis exponam. Alexander igitur VII pontifex maximus, cum catholicam rem publicam aliquamdiu moderatus esset, studio quodam cognatos fovendi, quod illis temporibus tralaticium sive inveteratum erat, et ipse flagrare coepit. Accersivit igitur Senis ex urbe patria nepotes aliosque cognatos in Urbem, qui ipsum in negotiis tractandis iuvarent vel gentem Chisiam in nobilitatem insinuarent Romanam. Horum pars maior anno 1656 mense Maio venit in Urbem sedem ibi

²¹ Vos 1993, 297–298.

²² Chigi 1999, 8 et 12; cfr etiam Barthold 2006, 82–84. Hanc epistolam dedicatorem Flavio Chisio dedisse dicitur Guilielmus Furstembergus, Ferdinandi frater; re vera conscripsit ipse Fabius Chisius sive Philomathus, ut patet ex epistula Chisii ad Franciscum Vander Veken data prid. Kal. April. anno 1645, quae asservatur in BAV, cod. Barb. Lat. 1947, f. 52; item ex epistula servata in BAV, cod. Chig. A.II.32, f. 100r (quam ad Chisium dederat Franciscus Vander Veken prid. Non. April. anno 1645). De Flavio Chisio videsis Stumpo 1980.

²³ Barthold 2006, 48; Sacré et Monga 2004, 328.

collocatura. Eo enim tempore una fere eo confluerunt Marius frater (1594–1669), Flavius (1631–1693)²⁴ et Augustinus (1634–1705) Chisii, e fratribus nepotes, et Iohannes Bichius (1613–1676), e sorore nepos.²⁵ Fieri potest ut in eo advenarum grege fuerit etiam Sigismundus Chisius, Augusti (1605–1651) Chisii (qui pontificis erat frater) et Franciscæ Piccolomineæ filius, Augustini principis frater, e pueritia haud egredus: natus enim erat Senis mediante mense Sextili anni 1649.²⁶ Nullum autem de migratione Romana testimonium certum exstare videtur. Ego vero puerum non una cum reliquis cognatis sedem mutasse opinor, non quo ea tempestate fuerit tenerrimus (agebat enim annum aetatis octavum), sed quia virium imbecillitate laboravisse videtur; ceterum exstat carmen poetae cuiusdam Batavi, quo cum pontificis cognati enumerentur qui Romam eo anno venerint, de Sigismundo mentio facta est nulla.²⁷ Hinc coniectura equidem adducor ut credam puerum apud matrem Senis aliquamdiu remansisse donec valetudine usus paulo meliore suos in Urbem consequi posset; quod anno 1657 vel 1658 factum esse credo, cum esset paene decennis.²⁸ Plane autem constat eum inde ab anno 1660 Romae vixisse; nam exinde famulos ibi alebat aliquot; ac compertum habemus eum habitasse cum Augustino fratre in aedibus quae sunt in Area Columnaria (vulgo “Piazza Colonna” dicta) quaeque etiam nunc Chisiae (Tusce “Palazzo Chigi”) appellantur.

Fuerint Sigismundo corporis vires parum firmae, at ingenio certe valebat. Esse “institutus (...) optimarum artium studiis sub lectissimis praeceptoribus ac prope in sinu patrum, qui adolescentis indolem ingeniumque haud indignum putavit quod inter pontificatus maximi curas diligenter excoleret”²⁹ atque ingenii specimina mox dedisse dicitur. Iussu patrum beneficia ei aliquot sunt tradita apud Bergomates et Neritonenses; praeterea inter equites S. Iohannis Ierosolymitani atque inter equites Melitenses est promotus. Exeunte anno 1667, cum Alexander VII pontifex maximus mortem iam obisset, Sigismundus nepos duodeviginti annos natus a Pontifice maximo qui in illius locum successerat (erat is Clemens eius nominis nonus) inter Patres Cardinales est adlectus; qua ut dignitate augeri posset, legibus quibusdam fuerat solvendus; etenim quo tempore sacro illi collegio est adscriptus, nec iustae legitimaevae erat aetatis nec sacerdotio auctus. Postea ad triennium legati Ferrariensis munere est functus,³⁰ dignus gravioribus fortasse negotiis, nisi eum mors abstulisset: quae virum ante annum aetatis tricesimum praeripuit anno 1678 ultimo die mensis Aprilis.³¹ Sepultus est in celeberrima aede Chisiana, quae est in S. Virginis de Populo.³²

²⁴ Qui mense Aprili anni 1657 purpura cardinalicia est honestatus.

²⁵ De Caro 1968.

²⁶ De Sigismundo Chisio scripserunt Völkel 1993, passim; Cardella 1794, 189–190; Eggs 1714, 497–498; Pallavicini 1839–1840, I, 285; II, 227–228 et passim; Sacré et Monga 2004; Teodori 2001.

²⁷ BAV, cod. Chig. D.III.39, ff. 26–28r: Reynerus Anso, *Oratio Romae ad Alexandrum VII. Pont. Max. pro consanguineis Suae Sanctis*. Quo carmine poeta ille Amstelodamensis anno, uti videtur, 1656, pontifici suasit ut cognatos suos Urbi largiretur; ac memoravit Flavium, Marium, Augustinum Chisios et Bichium, Sigismundum vero Chisium omisit. De Anso poeta nonnulla narrantur a Sacré 2005b.

²⁸ Puto eum anno 1659 exeunte iam aliquantisper Romae vixisse; eo enim tempore prioratu urbis Romae iam erat auctus. Ceterum anno 1659 a.d. XV Kal. Ian. ad eum dedit litteras ex urbe Senis Paulus Marianus, quibus doluit quod Sigismundum tenerat (in Urbe, uti videtur) morbus, rursus laetatus est quod ex eodem mox erat recreatus adulescens. (Mariani 1659, 1–8) An in Urbem Sigismundus migravit una cum Berenice della Ciaja amita, quae ineunte mense Maio anno 1657 patriam Senensem reliquit ut cum Mario Chisio marito Romae viveret? (Angelini, Butzek et Sani 2000, 520)

²⁹ Ciaconius 1677.

³⁰ Qua tempestate de subventionem pauperum constitutiones ordinationesque in ea urbe mutandas atque ampliandas curavit. (Chigi 1675) In Bibliotheca Vaticana complura servantur documenta quae ad Sigismundum Ferrariæ legati referuntur, in quibus carmina Italica et rationes nummariae reperiuntur (utputa in BAV, cod. Chig. E. II. 59).

³¹ Testamentum eius servatur manu ipsius (at quo anno, nescio) scriptum in BAV, cod. Chig. E.V.147, ff. 346r–348r. Patet eum tum quoque “corpore infirmum” (f. 346r) fuisse; bibliothecam laute instructam possedisse necnon maioris pretii tabulas ab artificibus haud ignobilibus pictas; heredem autem universalem instituisse matrem (“Ill. mam D. Franciscam Piccolomineam de Chisiis suam dilectissimam matrem”); at neque Augustinum

Nostrum vero non est de Sigismundo praesule agere;³³ Musarum hic quaerimus cultorem. Constat enim Sigismundum, cum esset adulescens, monitis patris ita paruisse ut versibus scribendis operam diligentem atque assiduam impenderit. Inde aliquam sibi ascivit existimationem, qua factum est ut, superstite patre, poeta acclamaretur ab Augustino Favorito, uno ex septem illis poetis pontificiis;³⁴ et ut Erycii Puteani, professoris Lovaniensis, epistulas quasdam cum genero anno 1662 publici faceret iuris, centuriam quandam Sigismundo dicaret “maximae expectationis adolescenti, Musis elegantisque serio incumbenti”.³⁵

IV

At pauca admodum supersunt Sigismundi Chisii carmina. Mihi quidem duo innotuerunt; quorum alterum est poema satis longum (amplius trecentos habet versus heroicos) quod anno circiter 1664 lusit Sigismundus, cum, annum aetatis agens decimum quintum, una cum Flavio Cardinale Chisio patrie iter in Francogalliam instituisset, Parisios, Lugdunum, Massiliam, Avenionem, alias visurus urbes; vel in itinere (ita enim suadere solebat Fabius patruus idemque pontifex maximus) vel inde statim redux hodoeporico rem commemoravit adulescens; quod cum conscriberet, patris est exemplis innixus, ut alias ostendere sum conatus; etenim Fabius Chisius plura eius generis specimina ipse ediderat. Carmen, c.t. *Iter Roma in Galliam ac reditus*, tamquam ignoti poetae fetum anno 2003 Aloisius Monga et Daniel Solomon foras primum dederunt; id ego in Sigismundum Chisium certis fretus indicibus primum contuli.³⁶

Alterum vero carmen ineditum adhuc latebat in codice quodam Vaticano; quo sit anno lusum nescio; ab ipso Sigismundo conscriptum esse fere constat, quia in margine verba haec adiecit manus nescio qua coaeva: “Sig. Chigi”. Proinde in lucem id poemati primum protrahamus;³⁷ deinde quibus virtutibus veneribusque insigniatur dispiciamus; denique carminis fontes, si quos repererimus, aperiamus.

*Thamisius scurra inclytus Romae fuit,
solitus frequenter vivere aliena quadra,³⁸
quam condiebat salibus ipse pro sale.
Audivit is Triumviris Capitolii
dono datum ingens piscis aequorei caput* 5

fratrem eiusdemve uxorem, neque Flavium patrielem neque Augustum (1662–1744), fratris filium, ab eo esse neglectos. Ex eodem documento discimus ei, cum anno 1664 in Francogalliam iter faceret, datam fuisse a rege Galliarum gemmam quandam adamantinam; quam Mariae Virginiae Burghesiae (Borghese), glori suae, hereditate reliquit.

³² De aede illa videsis quae scripsit Shearman 1961.

³³ Quem anno 1676 carmine Latino dilaudavit Flaminius quidam Piccionus (°1658), poeta Romanus. (Piccionus 1676) Ceterum alii poetae haud pauci versus Tuscos in Sigismundi honorem evulgarunt, velut Franciscus Comes Bernius. (Berni 1673)

³⁴ Exstat Favoriti carmen in BAV, cod. Chig. D. III.39, ff. 42r–44v, quod inscribitur *Ad Sigismundum Chisium Alexandri VII P.M. ex fratre nepotem*, et his incipit versibus: “Iampridem, Gismunde, tibi bene nostra precari / et dare Musa cupit carminis obsequium”; quod carmen etiam reperitur inter *Septem illustrium virorum poemata* editionis alterius (1672), pp. 131–134. Favoritus ad eundem Sigismundum dedit carmen, c.t. *Ophigenia*, quod manu scriptum custoditur in eodem codice Vaticano, ff. 96r–100v, ac typis expressum legitur in libro quem modo diximus, pp. 113–121; Sigismundus ibi non solum “doctarum, Gismunde, decus columenque sororum, / flos iuvenum, patris curarum dulce levamen” (p. 114) appellatur, verum etiam (pp. 114–115) vatis nomine honestatur (“Huc age laetus ades et vati tu quoque vates / (hanc titulis patiare tuis accedere laudem) / affer opem (...)”).

³⁵ Erycius Puteanus 1662, s.p. (in dedicatione centuriae quartae). Ceterum Ascanius quidam de Silvestris anno circiter 1665 carmen ineditum, c.t. *Romuleus sol sive de Alexandro VII Pont. Max.* quodque asservatur in BAV, cod. Chig. D.III.34, Sigismundo dicavit, ad quem poeta inter alia haec: “ob solis viciniam tantam ab eo lucem in te derivas, ut solem te dicerem, si maior non affulgeret sol Alexander patruus tuus”. (p. 2)

³⁶ Monga et Solomon 2003; Sacré et Monga 2004.

³⁷ Cfr. Sacré et Monga 2004, 329, ubi argumentum carminis adumbratur.

³⁸ Cfr. Iuven. 5,2 (aliena vivere quadra).

(umbram Latini, Graecia schienam vocat).
Accurrit huc iussu gulae Thamisius
negotiumque fingit usque ad prandium.
At purpurato miserant Riario
id muneris Triumviri; hoc ut comperit, 10
ad eum repente convolat Thami<si>us,
mensae illius qui assueverat lautissimae.
Riarius deberi ait vastum caput
misitque Cardinalium vastissimo,
qui Fredericus Sanseverinas erat. 15
Et hunc adire non timet Thamisius.
At Fridericus Chisio opulentissimo
tunc Italorum munus offerri iubet,
perspecta cuius largitas ipsi haud semel.
Nec piguit illum commeare ad Chisium 20
Transtyberim in hortos, quos alebat regio
hodieque villam Chisiam epigraphe³⁹ notat.
Aestus diei et anni et abdomen grave
et gravior aetas non retardarunt iter.⁴⁰
Sudore madidus et fatigatus viis 25
longisque diversisque, ubi mensae frui
quiete sperat, iussu inaudit Chisii
piscem adnatasse feminae Imperiae domum.
Quis non abisse vellet in malam crucem?⁴¹
Thamisius nolebat! Imperiae domum 30
adit; invocatus⁴² feminae ad mensam sedet
mirantis ignoti hominis infamem famem.
Si corpus umbra sequitur,⁴³ urbe maxima
umbram secutum corpus est Thamisi.
Umbras vocare Roma consuevit vetus 35
qui non vocati accumberent conviviis.
Umbra fuit, umbram devorans, Thamisius,
hanc cepit umbram ad solis aestivi facem.⁴⁴

Quos versiculos dum evolvis, venit tibi, candide lector, fortasse in mentem satirae quartae Iuvenalianae. Ibi enim (inde a versu 37°) mentio fit rhombi ingentis, quem captum piscator Domitiano principi dono offert; hic viros quosdam in consilium advocat, quid de pisce sit faciendum, quod et patina desit quae piscem illum capere possit, et tantus sit rhombus, ut capto omen inesse nescio quod credatur. Inter consiliarios autem describitur “Montani quoque venter (...) abdomine tardus” (v. 107). Simili fere modo apud Chisium Thamisius “abdomine gravi” (v. 23) premitur, et enormis piscis Urbis gubernatoribus dono datur; et tam apud Iuvenalem quam apud Chisium anni memoratur tempus. At, licet poematum hoc Chisianum et satira illa Iuvenaliana similitudinem aliquam inter se gerant, dubitare poterit nemo quin

³⁹ Penes veteres haec vox Latine non offenditur, at penes neotericos est satis usitata.

⁴⁰ Cfr. fortasse CIC. Phil. 9,2 (Itaque non illum vis hiemis, non nives, non longitudo itineris, non asperitas viarum, non morbus ingravescens retardavit).

⁴¹ Cfr. e.g. PLAUT. Poen. 511 (aut ite hinc in malam crucem).

⁴² Cfr. de umbra simili apud PLAUT. Capt. 70 (eo quia soleo invocatus esse in convivio).

⁴³ Cfr. QUINT. Inst. 8 prooem. 29 (atque eos, ut umbra corpus, sequi).

⁴⁴ Cfr. BAV, cod. Chig. D.III.40, ff. 132r–133r.

alios fontes eosque multo maiores adierit Sigismundus. Namque abundat carmen verissimis nominibus atque omnia, quae exposita ibi sunt, in tempus certissimum ita conveniunt, ut erret si quis historiolum eam merum adolescentis figmentum esse contenderit. Quae autem narrantur, non in Sigismundi ipsius tempora (quem anno circiter 1664 hocce elaboravisse poematum opinor), verum in sesquisaeculum superius idque cum gente Chisiana coniunctum cadere videntur. Nam Chisius ille opulentissimus (v.17) dubio procul erat Augustinus Chisius (1466–1520) cognomine Magnus, qui floruit saeculo decimo sexto ineunte, argentariam faciebat, metalla exercebat, classem aedificarat, pontificibus maximis utebatur familiariter, artifices alebat, villam illam Farnesinam, cuius fit mentio in vv. 20–22, aedificandam atque ornandam curaverat. Eisdem temporibus vixit Imperia (vv. 30–32) quae appellabatur, scortum nobile a Chisio adamatum;⁴⁵ et floruerunt Fridericus Cardinalis Sanseverinus vel Sanseverinas (1450–1516; vv. 14–16) necnon Raphael Cardinalis Riarius (1460–1521; vv. 9–13), qui magnificas aedes Curiae Riariae aedificandas curaverat.⁴⁶ Immo coniecturam fecerim, pisces eum medio anno 1511 ac tempore aestivo captum, circumlatum, denique inter epulas comesum esse: nam Augustinus Chisius mense Sextili ipsius illius anni in villa Farnesina trans Tiberim primum consedit; et vixit ad id tempus Imperia (quae mortem obiit anno 1512); eademque tempestate in Cardinale Sanseverino magna supererat auctoritas (qui paucis post mensibus in invidiam Iulii II pontificis maximi incidit). Veri hinc est simillimum omnia haec non esse ipsum poetam commentum, quae ad patrum memoriam referebantur, sed e litterarum monumentis esse mutuatum. Atqui Fabius Chisius, Sigismundi patruus, in adolescentia (1618–1630) *Chigiae familiae commentaria* litteris mandare Latinis coeperat, quae statis deinde intervallis pergere atque absolvere conabatur. Haecce lectitata esse a Sigismundo opinor; nam habent eandem de pisce historiam, quamvis paucis adumbratam:

De Imperia certe testatur Paulus Jovius in libro de Piscibus Romanorum, cum Tamisij patritij elluonis describens voracitatem, unius Umbrae caput, quod emere non poterat, ad Capitolij Conservatores, ad Cardinalem Riarium, ad Cardinalem Sanseverinum, ad Augustinum Chisium ac demum ad Imperiam esse prosequutum scribit, ut eo demum vesceretur ubi consisteret; nec eum movit longa itineris fatigatio, aut dignitas, quominus cum meretrice non sibi antea nota epularetur, ad quam ter ab aliis subinde donatum tandem ab Augustino munus illud pervenerat: magnum Romanae gulae ac voracitatis argumentum. Fuit haec Imperia nobilissimum Romae scortum, et a pulchritudinis prestantia superbum huiusmodi cognomen suscepisse dicta est. (Cugnoni 1879, 78)

Non est mirandum quod Sigismundus adolescens id opus historicum studiose evolvit; inde enim et duce patruo Latine discebat et, eodem auctore, cognovit se ex ea ortum familia, quae cum urbe Roma diu coniuncta Augustinum illum Chisium, cognomento Magnificum, ditissimum patricium, artium in Urbe fautorem atque complurium pontificum necessarium olim tulerat. Talia gentis suae praeconia despiciere minime solebat Alexander VII cum pontificatum esset auspiciatus cognatosque Romam accersivisset; nam eiusmodi laudes et generis ostentationes aliquid ei conferre videbantur sive ad patricium Chisii nomen in Urbe stabiliendum sive ad Chisios pristino splendori Romano consociandos. Eadem ipsum de causa puto *Chigiae familiae commentaria* sociis pontificiae illius academiolae tradidisse legenda atque illustranda. Hinc fieri potuit ut Furstembergius cenam illam versibus describeret, qua lautissima

⁴⁵ De qua egere, ut alios mittam Gnoli 1938, 185–216 et Moncallero 1962. Gnoli, dum Imperiam tractat, Tamisium etiam attingit Iovianum.

⁴⁶ Consulat de eo inter alios Schiavo 1960. De Sanseverino (Italice “di Sanseverino”) egit i.a. Cardella 1793, 243–244.

Augustinus Chisius Leonem, pontificem maximum eius nominis decimum, primores urbis, Patres purpuratos, viros nobilissimos acceperat anno 1518.⁴⁷

Sigismundus vero, ut ad carmen heic primum editum revertamur, cum sibi lepidam hanc historiolum piscariam versibus reddendam proposuisset, non uno fonte contentus, adiit etiam Paulum Iovium (1486–1552), scriptorem praestantissimum, cuius erat a Fabio Chisio iniecta mentio, ut opus *De romanis piscibus* inscriptum (Romaeque divulgatum anno 1524) aperiret ibique caput *De umbrina* (sive umbra vel sciaena), quod est quintum, requireret evolveretque. Scripta inibi legit haec:

Secundum siluros sciaena e grandibus primam saporis obtinet claritatem. Eam M. Varro et Columella umbram appellant, quam et Ennius quoque celebravit (...). (...) Ipsa quoque canicularibus diebus pinguescit (...). Eam hodie Romani umbrinam vocant. Capita umbrarum, sicuti et silurorum Triumviris rei Romanae Conservatoribus dono dantur,⁴⁸ quia piscatores inveterata quadam consuetudine eorum capitum tributi nomine vectigales fecerunt. (...) gulosi ea capita quam avidissime consecretantur. Extat adhuc in ore quorundam facetorum ridenda fabula de T. Tamisio, qui Romanis aulicisque salibus erat insignis, sed gulae adeo prostituta, ut infamis haberetur. Is quum per servum, qui in foro piscario in eam curam intentus excubare solebat, ingentis umbrinae caput Triumviris delatum esse cognovisset, in Capitolium protinus ascendit, ut simulato apud magistratum negotio, sermoneque de industria protracto, prandium captaret. Verum illud Triumviri iam Riario Cardinali donandum decreverant. (...) subsequutus est (...). Erat enim in primis mensae Riarianae, quae longe omnium semper lautissima fuit, familiaris. Riarius, ut erat natura munificus: “Maximum”, inquit, “hoc triumvirale caput maximo debetur Cardinali”, statimque Federico Sanseverino, proceritatis admirandae Cardinali, transmittitur. (...) et munus ad Sanseverianam domum consequitur. Idem pari liberalitate facit Federicus, caputque ipsum splendidis exornatum verbis aurataque illatum patina Chisio Publicano ditissimo deferri iubet, quod ei multo aere alieno gravibusque usuris obstrictus erat. Volitat tertia iam spe avidam frustratus gulam aestuans Tamisius festinabundusque incalescente iam die in transtiberinos hortos, quos ipse Chisius magnificentissimos extruebat, contendit. Ibi fessus admodum et multo sudore madidus, quod gravis erat abdominis, quarto a fortuna decipitur, quippe qui Chisium caput illud (...) adamato Scorto, cui ab forma eruditique illecebris Imperiae cognomen fuit, ut extemplo deferretur curantem reperit. (...) et ad Imperiam, iam multo sole Sistini Pontis semitam exurente adequat. Ad extremum, anhelantis gulae ea vis atque libido fuit, ut qui per totam urbem fuerat raptatus, idem et togatus et senex cum scorto admirante novi hominis adventum null<o> pudore discubuerit (...). (Iovius 1984, 26–27)

Paginam hanc animo attentissimo semel atque iterum legisse videtur Sigismundus; etenim ut universa historiola Chisiana respondet Iovianae, ita singula etiam, quae versiculis inclusit poeta, e Iovianiana narratiuncula desumpta esse videntur. Haec statim animadvertet si quis singula persequens alteriusutrius voces ac sententias cum altero comparaverit.

⁴⁷ *Septem* 1662, 136–137 (“Epulum Augustini Chisii, in porticu supra Tiberim pensili, Leoni X. Pont. Max. & compluribus Cardinalibus datum”); cfr. Cugnoni 1879, 66–68.

⁴⁸ Quae res lege sanciebatur, ut patet ex inscriptione quadam Romana adhuc quae exstat: cfr. Lansford 2009, 454–455.

Ego vero tenerae adhuc aetatis fuisse suspicor Sigismundum cum conderet hoc carmen, non quo paraphrasim luserit poeticam materiamve fere totam aliunde sumpserit (id enim maturae aetatis et artis poetae saepe admittebant, cum argumenta sive ex astricta, sive e soluta oratione mutuati versibus redderent, idem, ut alios praetermittam, Furstembergius Walliusque, quos dixi, admiserunt), sed quia huic mihi conamini subesse videtur adolescentuli pudor nescio quis, quo impeditus, etsi nihil in ea re refugerat Fabius Chisius patruus, ipsam scorti meretricisve vocem pingere est subveritus et, quamquam id Iovius palam erat professus, Augustino illi Chisio rem fuisse cum Imperia, scorto nobili, dicere ipse metuit.⁴⁹ Esto, pudore aliquo fuerit hic impeditus; ast illic se suamque ipse gentem non sine magnificentia circumspexisse videtur: etenim, dum, Iovium secutus, villam laudat olim Chisianam,⁵⁰ tum Farnesinam, facere non potuit quin adscriberet, sua adhuc aetate, id est parte saeculi decimi septimi posteriore, titulum ibi ostendi e quo dilucide pateret Farnesinam villam olim fuisse Chisianam. O dignum patruo discipulum! Nam ob id ipsum quoque *Chigiae Familiae Commentaria* adolescenti data erant quae lectitaret:

Etenim prima hominum aetas ut ad virtutem instituatur, amore quodam et gloriae studio duci necesse est, quod facilius exemplis conficitur iis, quae uti sua plane et domestica, ita fortius irritant animos efficiuntque ut nepotes avorum laudes aequare, nisi plane antecellere se debere autument.
(BAV, cod. Chig. a.I.1, f. 1r–v; cfr. Sacré 2005a, 379)

V

Ceterum suas veneres habent versiculi. Eleganter mihi quidem Sigismundus usus esse videtur metris iambicis, quae ideo ceperat, ut ad fabulae genus (nam Iovius ipse narratiunculam “fabulam” iam nuncupaverat) descenderet et in eo genere Phaedri pedes imitaretur; quoque melius fabularum leges observare videretur, subiecit etiam epimythium quoddam (vv. 33–38). Errores prosodiacos admisit, quantum ipse animadverti, nullos; Phaedri normas in senariis componendis probe servasse videtur, quippe qui, ut alia mittam, maluerit quintos pedes spondeis contineri, non commiserit umquam ut quinti pedis mora longa in breves duas resolveretur, et in anapaestis interserendis ultra sedem primam quintamve non sit progressus; unarum caesurarum paulo forsitan fuerit neglegentior. At his artis metricae minutiis diutius immorari hoc loco noluerim. Rhythmis autem suavitas, nisi fallor, inest quaedam, quae tam ex probabili dispositione sententiarum et versuum oritur (nam nunc intra versuum fines se continent propositiones, nunc ultra versiculorum limites progrediuntur enuntiata), quam ex propositionibus tum subordinatis, tum coordinatis, quas scite alternavit auctor carminis. In verborum autem thesauro nihil est quod vituperemus; non enim, cum, pisce illo huc illuc circumgestato, eadem saepe essent enuntianda, ad eadem semper vocabula confugit poeta (ut exemplum ponam, videas quanta verborum copia eundi motum expresserit, quae sunt *accurrere, convolare, adire, afferri, commeare, adnatate, abire, sequi*); quin immo dicta quaedam exquisitoria interserere valuit (ut v. 2 “vivere aliena quadra”; v. 28 “adnatasse”; v. 29 “abisse in malam crucem”), insuper verborum lusus quantum potuit accumulavit cum ut hominum, qui ea tempestate erant, palato faceret satis, tum ut Fabium patruum imitatione exprimeret, poetam eiusmodi facetiarum amantissimum. Hinc illa verba “quam condiebat salibus ipse pro sale” (v. 3), licet ansam ad iocum dederit Iovius (“Tamisio, qui Romanis aulicisque salibus erat insignis, sed gulae adeo prostitutae”), “vastum caput Cardinalium vastissimo” (vv. 13–14), etiamsi haec respondeant Iovianis verbis “Maximum caput maximo

⁴⁹ Simili ratione ita Iovii verba commutavit Sigismundus, ut Augustinum Chisium non publicanum vocarit qui homines quosdam aere alieno sibi obstrictos haberet, verum, quo magis virum nobilitaret (vv. 17–19), Itolorum opulentissimum nuncupavit cuius largitas ac liberalitas multis esset perspecta.

⁵⁰ De suburbano illo Chisiano consulas i.a. quae scripsit Rowland 2005.

debetur Cardinali”, vel “infamem famem” (v. 32), etsi Iovius occasionem ludendi dederat usus eodem nomine adiectivo (“sed gulae adeo prostituta, ut infamis haberetur”), vel “Umbras vocare Roma consuevit vetus / qui non vocati accumberent conviviiis” (vv. 35–36); hinc et lusus ille finalis in nomine umbrae (vv. 33–38), quem eruditum potius quam salsum forsitan appelles.

Chisiorum gens Fabium (1599–1667) tulit poetam qui “Philomathi” nomine notus atque, cum dignitate Petriana esset auctus, super astra fuit clarus. Iam vero est Sigismundus (1649–1678), fratris filius, quem ab oblivione volui vindicare, albo eius familiae poetico adiciendus. Nec his duobus Musarum cultoribus contenta fuit Chisiana domus, utpote quae duodevicesimo etiam saeculo laudes sibi paraverit poeticas. In Urbe enim florebat eis temporibus Arcadum Academia, litterarum et Tuscarum et Latinarum faultrix atque propagatrix, anno 1690 condita; in qua novo micabat lumine Latino Sigismundus iunior Chisius (1736–1793),⁵¹ pronepos Augustini illius Chisii (1634–1705), qui Sigismundi senioris fuerat frater.⁵² Huius Sigismundi iunioris legitur “Elegia” non invenusta inter *Arcadum carmina* anno 1756 edita.⁵³

Conspectus codicum, librorum, commentationum quae adferuntur

I. Conspectus codicum manu scriptorum

BAV : Barb. Lat. 1947

BAV : Chig. A.I.1 ; A.I.34 ; A.I.35 ; A.II.32 ; D.III.34 ; D.III.39 ; D.III.40 ; E.II.59 ; E.V.147 ; I.V.170 ; M.VIII.LVIII ; R.VIII.c

Roma, Biblioteca Vallicelliana : Allacci CXLIX.

II. Conspectus librorum et commentationum

Angelini, Alessandro, Monika Butzek et Bernardina Sani, eds. *Alessandro VII Chigi (1599–1667): Il Papa Senese di Roma Moderna*. Siena: Protagon Editori Toscani, 2000.

Arcadum carmina, Pars altera. Romae : Ex Typographia Josephi & Philippi de Rubeis, 1756.

Barthold, Claudia. *Fabio Chigis Tragödie Pompeius: Einleitung, Ausgabe und Kommentar*. Paderborn – München – Wien – Zürich: Schöningh, 2003.

—. “*Grani digressus Aquis, venturus ad Urbem Mosellae dominam: Fabio Chigis Reise nach Trier im Jahre 1650.*” *Neulateinisches Jahrbuch* 8 (2006): 13–105.

Bellini, Eraldo. *Umanisti e Lincei: Letteratura e scienza a Roma nell’età di Galileo*. Padova: Antenore, 1997.

Berni, Francesco. *Le nozze di Ebe con Ercole nell’eminentiss. sig. Card. Sigismondo Chigi legato di Ferrara: Oda del sig. co. Francesco Berni*. In Ferrara, 1673.

Cardella, Lorenzo. *Memorie storiche de’ Cardinali della Santa Romana Chiesa, 3 & 7*. Roma: Pagliarini, 1793–1794.

Chigi, Fabio. *Philomathi Musae Iuveniles*. Coloniae Ubiorum: Apud Iodoc. Kalcovium [reapse Amstelodami: Apud Ioannem Blavium], 1645.

—. *Philomathi Musae Iuveniles: Des Philomathus Jugendgedichte, I: Faksimile der Ausgabe Paris 1656 mit der Übersetzung von Hermann Hugenroth; II: Zum dichterischen Werk des*

⁵¹ Multa huius viri carmina adhuc inedita asservantur in BAV, cod. Chig. M. VIII.LVIII, ins. 8. Quo codice etiam continentur aliorum poetarum carmina ad Sigismundum data. De Sigismundo consulas quae scripsit Fiori 1980.

⁵² A more illo Latine poetandi non descivere Chisii nonnulli qui saeculo XIX vixerunt. Nam BAV, cod. Chig. M. VIII.LVIII, ins. 1 servat carmina nonnulla quae scripserunt Augustinus Chisius princeps (+ 1855) eiusdemque filius nomine Iohannes.

⁵³ *Arcadum carmina* 1756, 49–51. Ceterum pars tertia *Arcadum carminum*, quae Romae anno 1768 in lucem publicam exiit, dicata est Flavio Cardinali Chisio iuniori (1711–1771).

- Fabio Chigi (1599–1667), des späteren Papstes Alexander VII*, ed. Hermann Hugenothe. Köln – Weimar – Wien: Böhlau, 1999.
- Chigi, Sigismondo. *Ordini sopra il buon governo dello spedale de' Mendicanti della città di Ferrara riformati, & ampliati dall' Em.mo e Rev.mo Sig. Card. Sigismondo Chigi di detta città, e ducato legato à latere, &c.* In Ferrara, 1675.
- Ciaconius, Alphonsus. *Vitae et res gestae Pontificum Romanorum et S.R.E. Cardinalium ab initio nascentis Ecclesiae usque ad Clementem IX P.O.M. (...)*, ed. Augustinus Oldoinus, 4. Romae: Cura et sumptibus Philippi et Antonii de Rubeis, 1677, col. 787.
- Contarino, Rosario et Dario Busolini. "Favoriti, Agostino." *Dizionario biografico degli Italiani*, 45. Roma: Istituto della Enciclopedia Italiana, 1995. 477–482.
- Cugnoni, Giuseppe. "Agostino Chigi il Magnifico." *Archivio della Società Romana di Storia patria* 2 (1879): 37–83.
- De Caro, Gaspare. "Bichi, Giovanni." *Dizionario biografico degli Italiani*, 10. Roma: Istituto della Enciclopedia Italiana, 1968. 349–351.
- Delbeke, Maarten. "A Note on the Immaculist Patronage of Alexander VII: Chigi and the Pilgrimage Church of Scherpenheuvel in the Low Countries." *Bulletin de L'Institut Historique Belge de Rome* 71 (2001): 167–200.
- Eggs, Georgius Josephus. *Purpura docta, seu vitae, legationes, res gestae (...) S.R.E. Cardinalium*, 3. Monachii: Sumptibus Joan. Jacobi Remy, 1714.
- Ernesti, Jörg. *Ferdinand von Fürstenberg (1626–1683): Geistiges Profil eines barocken Fürstbischofs*. Paderborn: Bonifatius, 2004.
- Fiori, Antonio. "Chigi, Sigismondo." *Dizionario biografico degli Italiani*, 24. Roma: Istituto della Enciclopedia Italiana, 1980. 755–758.
- Galen, Hans. *Münster und Westfalen zur Zeit des Westfälischen Friedens geschildert durch den papstlichen Gesandten Fabio Chigi*. Münster: Stadtmuseum, 1997.
- Gnoli, Domenico. *La Roma di Leone X: Quadri e studi originali*, ed. Aldo Gnoli. Milano: Hoepli, 1938.
- IJsewijn, Jozef. "Emblems in Honor of a Dead Poet (Natalis Rondininus)." *The Jesuits and the Emblem Tradition: Selected Papers of the Leuven International Emblem Conference 18–23 August, 1996*. Ed. John Manning et Marc van Vaeck. Turnhout: Brepols, 1999. 297–306.
- Iovius, Paulus. *Opera cura et studio Societatis historicae Novocomensis denuo edita, X: Dialogi et descriptiones*, curantibus Ernesto Travi et Mariagrazia Penco. Roma: Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, 1984.
- Krasic, Stjepan. *Stefano Gradic (1616–1683): Diplomatico e prefetto della Biblioteca Apostolica Vaticana*. Roma: Università Gregoriana, 1987.
- Lahrkamp, Helmut. "Ferdinand von Fürstenberg in seiner Bedeutung für die zeitgenössische Geschichtsschreibung und Literatur." *Westfälische Zeitschrift* 101–102 (1953): 301–400.
- . "Die Autobiographie Ferdinand von Fürstenbergs." *Kirche und Frömmigkeit in Westfalen: Gedenkschrift für Alois Schröer im Auftrag des Instituts für religiöse Volkskunde, Münster*. Edd. Reimund Haas et Reinhard Jüstel. Münster: Aschendorff, 2002. 167–186.
- Lansford, Tyler. *The Latin Inscriptions of Rome: A Walking Guide*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2009.
- Laureys, Marc. "Ein Freundeskreis im barocken Rom: Einige Bemerkungen zu den *Septem illustrium virorum poemata*." *Mentis amore ligati: Lateinische Freundschaftsdichtung und Dichterfreundschaft in Mittelalter und Neuzeit, Festgabe für Reinhard Düchting zum 65. Geburtstag*. Edd. Boris Körkel, Tino Licht, Jolanta Wiendlocha. Heidelberg: Mattes, 2000. 217–232.

- Mariani, Paolo. *Panegirico in rendimento di gratie: A S. Tomasso da Villanova arcivescovo di Valenza per l'ottenuta sanità all'Illustriss. & Eccellentiss. Sig. D. Sigismondo Chigi priore di Roma, e nipote di N.S. Di Frà Paolo Mariani da S. Fiora Agostiniano lettore gener. del Convento di S. Martino di Siena*. Siena: Bonetti, (1659).
- Moncallero G.L. *Imperia de Paris nella Roma del Cinquecento e i suoi cantori funebri*. Roma: Fratelli Palombi, 1962.
- Monga, Luigi et Daniel P. Solomon. "The Poetic Hodopoericum of Flavio Cardinal Chigi's Mission to Paris in 1664: *Iter Roma in Galliam ac reditus*." *Humanistica Lovaniensia* 52 (2003): 319–341.
- Montanari, Tomaso. "Alessandro VII." *Enciclopedia dei Papi*, 3: *Innocenzo VIII – Giovanni Paolo II*. Roma: Istituto della Enciclopedia Italiana, 2000. 336–348.
- Pallavicini, Sforza. *Della vita di Alessandro VII. Libri cinque: Opera inedita del P. Sforza Pallavicini*. Prato: FF. Giachetti, 1839–1840.
- Piccionus, Flaminius. *Tiberis exultans sive de eminentiss. et reverendiss. D.D. Principi Sigismundo S.R.E. Card. Chisio carmen. Habitum in Oratorio venerabilis archiconfraternitatis Deiparae Virg. Montis Carmeli, dum protectionem d. archiconf. acceptare dignatus est*. Romae: Typis Stephani Caballi, 1676.
- Puteanus, Erycius. *Epistolarum posthumarum centuria IV. Ad filios, cognatos, et affines*. Lovanii: Typis Andreae Bouvetii, 1662.
- Rowland, Ingrid D. *The Roman Garden of Agostino Chigi*. Groningen: Gerson Lectures Foundation, 2005.
- Sacré, Dirk (Theodoricus). "'Even stoom afblazen' tijdens een conclaaf: een Latijns gedicht (1655) van Fabio Chigi (Alexander VII)." *Kleio* 33 (2003–2004): 112–126.
- . "Ab oblivione vindicetur ignota atque inedita epistula ad Gasparem Barlaeum (1584–1648) poetam scripta." *Melissa* 122 (2004): 11–13.
- . "Notes on Fabio Chigi's *Chigiae Familiae Commentaria*." *Humanistica Lovaniensia* 54 (2005): 371–379.
- . "On the Latin Poems of Reyer Anslø (1626–1660)." *Humanistica Lovaniensia* 54 (2005): 381–390.
- Sacré, Dirk et Luigi Monga. "The *Iter Roma in Galliam ac reditus* (1664): a Poem by Sigismondo Chigi (1649–1678)?" *Humanistica Lovaniensia* 53 (2004): 323–332.
- Schiavo, Armando. "Profilo e testamento di Raffaele Riario." *Studi Romani* 8 (1960): 414–429.
- Septem illustrium virorum poemata*. Antverpiae: Ex Officina Plantiniana Balthasaris Moreti, 1662.
- . *Editio altera, priori auctior & emendatior*. Amstelodami: Apud Danielelem Elsevirium, 1672.
- Shearman, John. "The Chigi Chapel in S. Maria del Popolo." *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes* 24 (1961): 129–160.
- Springhetti, Aemilius. "Alexander VII P.M. poeta Latinus." *Archivum historiae pontificiae* 1 (1963): 265–294.
- . "Urbanus VIII P.M. poeta Latinus." *Archivum historiae pontificiae* 6 (1968): 163–190.
- Stumpo, Enrico. "Chigi, Flavio". *Dizionario biografico degli Italiani*, 24. Roma: Istituto della Enciclopedia Italiana, 1980. 747–751.
- Teodori, Marco. *I parenti del Papa: Nepotismo pontificio e formazione del patrimonio Chigi nella Roma barocca*. Padova: Antonio Milani, 2001.
- Tibus, Adolph. "Johann Rodger Torck, Domdechant zu Münster, Dompropst zu Minden und Domkapitular zu Paderborn." *Zeitschrift für vaterländische Geschichte und Alterthums-kunde* 52 (1894): 202–226.

- Van den Berghe, R. "Justus Rycquius." *Messenger des sciences historiques*, 1880: 12–32; 198–208; 1881: 160–185; 457–477.
- Völkel, Markus. *Römische Kardinalshaushalte des 17. Jahrhunderts: Borghese – Barberini – Chigi*. Tübingen: Niemeyer, 1993.
- Vos, Lambert Henri (ed.), *La correspondance d'Andrea Mangelli internonce aux Pays-Bas (1652–1655)*. Bruxelles – Rome: Institut Historique Belge de Rome, 1993.
- Wiendlocha, Jolanta. *Die Jugendgedichte Papst Urbans VIII (1623–1644): Erstedition, Übersetzung, Kommentar und Nachwort*. Heidelberg: Winter, 2005.

De auctore

Dirk Sacré (Brussels, 1957) is a full professor of Latin and Neo-Latin at the Catholic University of Leuven, Belgium (KU Leuven). He is vice-president of the Academia Latinitati Fovendae, Rome; general editor of *Humanistica Lovaniensia: Journal of Neo-Latin Studies*; and editor or member of the board of several journals and series dealing with Neo-Latin literature. He has published on a variety of Neo-Latin poets from the sixteenth to the twentieth centuries. He co-authored (with the late Professor Jozef IJsewijn) part two of the *Companion to Neo-Latin Studies* (1998). Dirk.Sacre@arts.kuleuven.be

Summarium Anglicum

This article presents an unpublished Neo-Latin poem written by Sigismondo Chigi (1649–1678), a nephew of Fabio Chigi or Pope Alexander VII (1655–1667). It was written in Rome in the early 1660s and deals with the times of Agostino Chigi il Magnifico, one of the richest persons in the Roman world of the early sixteenth century. Sigismondo's humorous poem is considered against the background of the Latin poetry of his uncle, the later Pope, who tutored Sigismondo's Latin studies, handed over his own poetry and other Latin writings to his nephew, and tried to make him aware of the importance of the Chigi family in a Roman context. The poem is preserved in a Vatican manuscript.

Summarium Latinum

Sigismundus Chisius (1649–1678), cum adulescens sermonem in Urbe perdisceret Latinum, iussu patris, qui erat Fabius Chisius sive Alexander pontifex maximus eius nominis septimus, poemata condebat Latina. In quis reperitur fabula quaedam iambis expolita satis facetis atque ad aevum illud relata, quo vixit Augustinus ille Chisius Magnifici cognomine honestatus. Hoc ergo carmen luce publica dignum nos e codice quodam manu scripto, qui in Bibliotheca Vaticana asservatur, primum edidimus, praemissa de Camenae apud aulam pontificiam cultu deque ipso pontifice Musarum cultore quaestiuncula, brevique de carminis huius Chisiani fontibus et veneribus commentatione subiecta.

Verba clavicularia

Sigismundus Chisius (Sigismondo Chigi); Poesis Latina recentior (Neo-Latin poetry); Alexander VII P.M. (Pope Alexander VII) sive Fabius Chisius (Fabio Chigi); Augustinus Chisius Magnificus (Agostino Chigi il Magnifico); Aetas renatarum apud Italos litterarum (Italian renaissance); Paulus Iovius (Paolo Giovio).